

УДК 37.013.41

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-3-47>

Сергій ШАРОВ,

orcid.org/0000-0001-5732-9980

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) segsharov@gmail.com

Ганна ГЛАДКИХ,

orcid.org/0000-0003-4427-5965

викладач кафедри іноземних мов

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) anna.gladkykh@tsatu.edu.ua

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано значення та сутність диференціації навчання, здійснено аналіз поняття «диференціація» та суміжних з ним понять. Зазначається, що диференціація освітнього процесу дає можливість ефективно забезпечити особистісно орієнтований підхід у навчанні, посилити мотивацію здобувачів освіти.

Проаналізовані поняття «диференціація», «диференційований підхід» та «диференційоване навчання». З'ясовано, що сутність цих понять полягає у врахуванні індивідуальних (навчальних, психологічних та ін.) особливостей здобувачів освіти, передбачає розподіл учнів/студентів на групи для максимального врахування їхніх інтересів, диференціацію елементів та змісту освіти на основі певних критеріїв. Висвітлено підходи до диференціації елементів освітнього процесу. Диференціацію можна здійснювати на макро-, мезо- та мікрорівні. Вона буває зовнішня та внутрішня, елективна та селективна.

Зазначається, що диференціація навчання здійснюється у різних напрямках. Зокрема, можна змінювати зміст освіти за сталих форм та методів навчання. З іншого боку, можна змінювати методику викладання за сталих обсягів навчального контенту. Висвітлено основні напрями диференціації навчальних завдань за допомогою зміни складності завдань та дозованої допомоги здобувачам освіти.

Ефективність упровадження диференційованого навчання в освітній процес повинна передбачати дотримання певних умов. Виявлено, що для реалізації диференційованого навчання всередині академічної групи слід здійснювати розподіл на невеликі групи на основі моніторингу індивідуальних особливостей здобувачів освіти. Також необхідно проводити постійне оцінювання навчальних досягнень здобувачів. Велике значення має готовність викладача/вчителя до організації диференційованого навчання. У подальших дослідженнях передбачається вивчити вплив диференціації навчання на ефективність організації самостійної роботи здобувачів освіти.

Ключові слова: диференціація навчання, особистісно орієнтований підхід, освіта, варіативність.

Sergii SHAROV,

orcid.org/0000-0001-5732-9980

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Computer Sciences
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) segsharov@gmail.com

Hanna GLADKYKH,

orcid.org/0000-0003-4427-5965

Teacher at the Foreign Languages Department
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) anna.gladkykh@tsatu.edu.ua

DIFFERENTIATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The article analyzes the meaning and content of learning differentiation, reviews the concept of “differentiation” and related concepts. It is noted that the differentiation of the educational process provides an opportunity to ensure effectively a person-centered learning approach and to increase the motivation of students.

The concepts of “differentiation”, “differentiated approach” and “differentiated learning” have been analyzed. It has been found that the essence of these concepts is to take into account the individual (educational, psychological, etc.) characteristics of students and it involves dividing students into groups to maximize their interests, differentiation of elements, and content of education based on certain criteria. Approaches to differentiation of the educational process elements have been covered. Differentiation can be performed at the macro-, meso- and microlevels. It is external and internal, elective and selective.

It is noted that the differentiation of training is carried out in different directions. In particular, it is possible to change the content of education with sustainable forms and methods of teaching. On the other hand, it is possible to change the method of teaching with constant amounts of educational content. The main directions of educational task differentiation by changing the complexity of tasks and limited assistance to students are highlighted.

The effectiveness of differentiated learning introduction in the educational process must provide certain conditions compliance. It has been revealed that the implementation of differentiated learning within the academic group should include dividing into small groups based on monitoring the individual characteristics of students. It is also necessary to conduct a continuous assessment of applicants' academic achievements. The readiness of a teacher/lecturer to organize differentiated learning is important. Further research expects the investigation of the learning differentiation impact on the effectiveness of the organization of students' independent work.

Key words: differentiation of education, person-centered approach, education, variability.

Постановка проблеми. Нині в Україні створено сприятливі умови для гуманізації вищої школи, що передбачає особистісну зорієнтованість та повагу до особистості здобувача освіти та його людської гідності. Переорієнтація процесу навчання на особистісно орієнтовану форму, коли освітній процес здійснюється з урахуванням природних здібностей та особливостей кожної особистості, дасть змогу розвинути індивідуальність здобувачів вищої освіти, їх пізнавальну активність та самостійність. Частину цих завдань можна вирішити за допомогою диференціації освітнього процесу.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про те, що елементи індивідуалізації та диференціації використовуються у багатьох сучасних освітніх системах. Це є об'єктивною тенденцією, що сприяє всебічному розвитку особистості та її підготовці до сучасних умов. Наукові та методичні розвідки відображені у працях відомих науковців, таких як О. Бугайов, І. Осмоловська, Г. Селевко, І. Унт, В. Якіманська. Сучасні дослідники М. Пісоцька, Л. Шевчук, С. Хатунцева досліджували понятійний апарат диференціації навчання, зокрема терміни «індивідуалізація», «диференціація», «диференційований підхід», «диференціація навчання». О. Шпарик досліджувала підходи американських учених до забезпечення диференціації навчання. Питання диференціації самостійної роботи здобувачів вищої освіти відображені у дослідженні С. Шарова. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених цьому питанню, потребує уваги висвітлення особливостей диференціації освітнього процесу.

Мета статті – проаналізувати понятійний апарат диференціації навчання, розглянути окремі напрями забезпечення диференціації змісту освіти.

Виклад основного матеріалу. На думку Д. Сандс та Г. Беккер, коли розглядається група однорідних здобувачів освіти, які «думають однаково», в основному «діють однаково» або «живуть однаково», всі вони характеризуються пізнавальними, емоційними та фізичними відмінностями у своєму розвитку, розрізняються у соціально-економічному, культурному, мовному та етнічному аспектах тощо. Як наслідок, така група буде завжди різномірна (Sands, 2004: 27). І. Деркач вважає, що здобувачі вищої освіти, особливо на початковому етапі навчання, мають різний рівень загальноосвітньої підготовки, що посилюється їхніми індивідуальними якостями та здібностями, власними інтересами та потенційними можливостями (Деркач, 2008: 43). Така відмінність пояснюється об'єктивними причинами, серед яких можна виділити забезпеченість шкіл кваліфікованими педагогічними працівниками, рівень матеріального та навчально-методичного забезпечення закладу освіти тощо.

Аналіз досліджень зарубіжних науковців, що здійснила О. Шпарик, підтвердив неефективність ідентичного підходу до навчання здобувачів освіти (Шпарик, 2017: 17). Проблему врахування індивідуальних навчальних особливостей здобувачів освіти можна вирішити за рахунок упровадження в освітній процес диференціації навчання. Крім реалізації особистісно орієнтованого підходу, упровадження диференціації дасть можливість підвищити інтелектуальний та професійний потенціал здобувачів вищої освіти, посилити мотивацію через більш раціональне використання їхніх навчальних можливостей, варіативності форм і методів навчання.

Є декілька підходів до трактування поняття «диференціація навчання» та суміжних з ним понять. Під цим поняттям розуміється процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність

форм навчання та дозволяє максимально врахувати індивідуальні можливості, інтереси та нахили, ціннісні та професійні орієнтації здобувачів освіти (Дичківська, 2004: 337). До суттєвих ознак диференціації навчання, що розглядається дослідниками як умова ефективного особистісно орієнтованого навчального процесу (Макарова, 2014: 70), можна віднести поділ здобувачів освіти на типологічні групи, врахування їхніх індивідуальних навчальних особливостей, розподіл змісту та форм освіти (Пісоцька, 2015: 227) залежно від мети диференціації.

Безпосередньо із поняттям «диференціація» пов'язане поняття диференційованого підходу, що передбачає активний педагогічний вплив на групу студентів зі схожими ознаками, визначення структури, змісту та обсягу навчальної інформації з урахуванням навчальних досягнень та психологічних відмінностей здобувачів освіти (Пісоцька, 2015: 228) в умовах індивідуальної або колективної форм організації освітнього процесу (Шевчук, 2020: 221). Він значно спрощує роботу викладача зі здобувачами вищої освіти різної початкової підготовки, оскільки дає можливість застосовувати методи та форми для певної групи студентів, яка розподілена за окремими критеріями. Тобто диференційований підхід є способом реалізації особистісно орієнтованого навчання, яке займає проміжне положення між фронтальною навчальною роботою зі всією групою та індивідуальними заняттями з окремим здобувачем освіти.

Реалізацією диференційованого підходу є диференційоване навчання, що трактується як урахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти в межах одного класу/групи (Шпарик, 2017: 17); поділ їх на групи на основі значущих для навчального процесу загальних критеріїв (Гончаренко, 1997: 95), зокрема освітніх потреб, нахилів та інтересів (Хатунцева, 2011: 187). Слід зазначити, що такий підхід дозволяє комплексно підійти до організації освітнього процесу, визначити складність та темп навчання, а також відповідні форми, методи та засоби навчання для кожної з диференційованих груп здобувачів освіти (Шевчук, 2020: 222), підвищити комунікативні здібності, стимулювати самостійність та командну роботу в класі/групі.

Диференціація за своєю суттю передбачає поділ елементів та змісту освіти на основі певних критеріїв. Її можна здійснювати на макрорівні (створення різних типів закладів освіти), мезорівні (створення різних паралелей класів на основі відповідних критеріїв) та макрорівні (робота з різними групами здобувачів освіти у межах одного

класу) (Макарова, 2014: 69). Також диференціацію можна поділити на зовнішню (організація спецкіл, класів з поглибленим вивченням предметів, корекційних груп, факультативів тощо) та внутрішню (Глініцька, 2017: 32) (у межах однієї групи для кожного студента, з огляду на його індивідуальні особливості, визначається найбільш раціональний характер роботи на занятті). Згідно з іншим підходом, наявна елективна та селективна диференціація. Елективна (гнучка) диференціація передбачає вільний вибір студентами предметів для їх подальшого вивчення на базі переліку обов'язкових дисциплін. Селективна (жорстка) система отримала назву «фуркація», яка передбачає вибір тих або інших напрямів (профілів) у закладі освіти після закінчення єдиного блоку дисциплін (Бугайов, 1991: 10).

Критеріями розподілу здобувачів освіти на групи можуть бути розумові здібності, навчальні успіхи, пізнавальні інтереси. Всередині однієї групи здобувачів освіти відбувається диференціація змісту освіти через диференціацію складності навчальних завдань та диференціацію допомоги з боку викладача у разі виконання завдань одного змісту (Шаров, 2011: 152). В. Рижова пропонує змінювати зміст навчального процесу, а мету, форми та методику навчання залишити без змін (Рижова, 2003: 59). З іншого боку, Ю. Борисова та І. Гребеньов вважають, що учні повинні засвоювати однаковий зміст навчального матеріалу однакового рівня складності, а диференціювати потрібно методику проведення занять з урахуванням психологічних характеристик особистості, які найбільшою мірою характеризують пізнавальну діяльність (Борисова, 2003: 99). Аналіз вищезазначених підходів до диференціації студентів та учнів свідчить про їх різноманітність. Ми вважаємо, що ефективність різних підходів до диференціації освітнього процесу визначається матеріальними та часовими чинниками, залежить від диференційованих груп, специфіки навчальної дисципліни, наявності відповідного навчально-методичного забезпечення тощо.

Слід зазначити, що диференціація системи освіти пройшла довгий шлях у своєму розвитку та набула великого поширення. Однак не слід думати, що її впровадження в освітній процес обов'язково спричинить підвищення його ефективності. Це можливо досягти тільки за умови дотримання певних вимог. О. Шпарик звертає увагу на такі принципи практичної реалізації диференційованого навчання, як: моніторинг індивідуальних особливостей здобувачів освіти та їх гнучкий поділ на групи; постійне та об'єктивне оцінювання

навчальних досягнень здобувачів освіти та відповідна корекція змісту та процесу (Шпарик, 2017: 20).

Крім того, диференціація освітнього процесу передбачає готовність викладача до такої форми навчання та висуває додаткові вимоги до професійної підготовки: накопичення інформації щодо індивідуальних і навчальних особливостей здобувачів освіти на основі поточного та підсумкового оцінювання; складання диференційованих навчальних завдань; диференціація студентів на групи за вибраними критеріями; формування стійкої навчальної мотивації, активності та самостійності здобувачів освіти; допомога під час виконання завдань у разі потреби; контроль за виконанням навчальних завдань тощо.

Свою чергою здобувачі вищої освіти під час здійснення диференційованої освітньої діяльності вибирають рівень навчального завдання; усвідомлюють його мету; визначають обсяг знань та умінь, які підлягають засвоєнню; добирають методи

та прийоми; шукають необхідний теоретичний та практичний матеріал; виконують навчальне завдання; здійснюють самоперевірку; оформлюють та захищають результати своєї діяльності.

Отже, диференціація освітнього процесу дає можливість ефективно забезпечити особистісно орієнтований підхід у навчанні. Це досягається через урахування індивідуальних навчальних, психологічних та інших особливостей здобувачів освіти, їх розподіл на групи, диференціацію змісту та форм освіти тощо. Напрямами диференціації навчальних завдань є диференціація складності завдань та допомоги здобувачу освіти під час їх виконання. Ефективність диференційованого навчання всередині групи залежить від педагогічної майстерності викладача та його готовності до такої форми організації освітнього процесу. У подальших дослідженнях передбачається дослідити вплив диференціації навчання на ефективність самостійної роботи здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисова Ю., Гребенев И. Дифференциация методов обучения в зависимости от когнитивного стиля ученика. *Народное образование*. 2003. № 7. С. 97–105.
2. Бугайов О. І. Диференціація навчання у сучасній середній школі. *Радянська школа*. 1991. № 8. С. 7–16.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Деркач І. В. Організація диференційованого навчання майбутніх інженерів-програмістів англійського діалогічного мовлення у вищих технічних навчальних закладах з використанням комп'ютерної програми. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2008. № 52. С. 43–46.
5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
6. Лініцька Н. С. До питання диференціації навчання. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2017. № 6. С. 31–34.
7. Макарова Л. Диференціація навчання в контексті особистісно орієнтованої парадигми. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2014. № 14. С. 64–70.
8. Пісоцька М. Е. Диференціація навчання: понятійно-категоріальний аналіз. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. № 45. С. 225–232.
9. Рыжова В. Н. Дифференциация обучения как важный фактор развития познавательных интересов школьников. *Завуч*. 2003. № 8. С. 58–63.
10. Хатунцева С. М. Суть і зміст індивідуалізації та диференціації навчання в психолого-педагогічній літературі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах*. 2011. № 74, т. 21. С. 185–191.
11. Шаров С. В. Використання диференційованих навчальних завдань під час самостійної роботи студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 3. С. 151–153.
12. Шевчук Л. Сутність та специфіка поняття «диференціація навчання»: інформація для ознайомлення педагогів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. № 25. С. 219–227.
13. Шпарик О. М. Концептуальні підходи американських учених до проблеми диференціації навчання та її забезпечення. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 16–25.
14. Sands D. I., Barker H. B. Organized chaos: modeling differentiated instruction for preservice teacher. *Teaching & Learning*. 2004. No. 19. Pp. 26–49.

REFERENCES

1. Borisova Yu., Grebenev I. Differenciaciya metodov obucheniya v zavisimosti ot kognitivnogo stilya uchenika [Differentiation of teaching methods depending on the cognitive style of the student]. *Public education*. 2003. No. 7. Pp. 97–105 [in Russian].
2. Buhaiiov O. I. Dyferentsiatsiia navchannia u suchasni sereдниi shkoli [Differentiation of education in modern high school]. *Soviet school*. 1991. No. 8. Pp. 7–16 [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 376 p. [in Ukrainian].
4. Derkach I. V. Orhanizatsiia dyferentsiiovanoho navchannia maibutnix inzheneriv-prohramistiv anhliiskoho dialohichnoho movlennia u vyshchychk tekhnichnykh navchalnykh zakladakh z vykorystanniam komp'uternoї prohramy

[Organization of differentiated training of future engineers-programmers of English dialogic speech in higher technical educational institutions with the use of a computer program]. *Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches*. 2008. No. 52. Pp. 43–46 [in Ukrainian].

5. Dychkivska I. M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navchalnyi posibnyk [Innovative pedagogical technologies: textbook]. Kyiv: Akademydav, 2004. 352 p. [in Ukrainian].

6. Ilinit'ska N. S. Do pytannia dyferentsiatsii navchannia [On the issue of training differentiation]. *Current issues of art pedagogy*. 2017. No. 6. Pp. 31–34 [in Ukrainian].

7. Makarova L. Dyferentsiatsiia navchannia v konteksti osobystisno-oriientovanoi paradyhmy [Differentiation of learning in the context of personality-oriented paradigm]. *Humanization of the educational process*. 2014. No. 14. Pp. 64–70 [in Ukrainian].

8. Pisotska M. E. Dyferentsiatsiia navchannia: poniatiino-katehorialnyi analiz [Differentiation of education: conceptual and categorical analysis]. *Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools*. 2015. No. 45. Pp. 225–232 [in Ukrainian].

9. Ryzhova V. N. Differenciatsiia obucheniya kak vazhnyj faktor razvitiya poznavatel'nyh interesov shkol'nikov [Differentiation of teaching as an important factor in the development of the cognitive interests of schoolchildren]. *Head teacher*. 2003. No. 8. Pp. 58–63 [in Russian].

10. Khatuntseva S. M. Sut i zmist indyvidualizatsii ta dyferentsiatsii navchannia v psykholoho-pedahohichnii literature [The essence and content of individualization and differentiation of education in the psychological and pedagogical literature]. *Pedagogy of creative personality formation in higher and general education schools*. 2011. No. 74, Vol. 21. Pp. 185–191 [in Ukrainian].

11. Sharov S. V. Vykorystannia dyferentsiiovanykh navchalnykh zavdan pid chas samostiinoi roboty studentiv [The use of differentiated learning tasks during independent work of students]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*. 2011. No. 3. Pp. 151–153 [in Ukrainian].

12. Shevchuk L. Sutnist ta spetsyfika poniattia “dyferentsiatsiia navchannia”: informatsiia dlia oznaiomlennia pedahohiv [The essence and specifics of the concept of “differentiation of learning”: information for teachers]. *Problems of a modern textbook*. 2020. No. 25. Pp. 219–227 [in Ukrainian].

13. Shparyk O. M. Kontseptualni pidkhody amerykanskykh vchenykh do problemy dyferentsiatsii navchannia ta yii zabezpechennia [Conceptual approaches of American scientists to the problem of differentiation of learning and its provision]. *Ukrainian pedagogical journal*. 2017. No. 1. Pp. 16–25 [in Ukrainian].

14. Sands D. I., Barker H. B. Organized chaos: modeling differentiated instruction for preservice teacher. *Teaching & Learning*. 2004. No. 19, Pp. 26–49.